

Аніщенко О.В. Смысловиттєві орієнтації у професійній діяльності педагога / О.В. Аніщенко // Я – концепція академіка Неллі Ничкало у вимірі професійного розвитку особистості: зб. наук. пр. / редкол. І.А. Зязюн (голова), О.М. Отич та ін. – К.: ІПООД НАПН України, 2014. – С. 174-181.

Аніщенко Олена Валеріївна – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

УДК 316.477

СМИСЛОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Статтю присвячено аналізу проблеми смысловиттєвих орієнтацій як чинника професійного розвитку педагога. Обґрунтовано висновок про те, що смысловиттєві орієнтації, або життєві стратегії, – один із найбільш впливових компонентів інтегральної індивідуальності, формують соціогенез особистості. Смысловиттєві орієнтації не вичерпуються однією, навіть дуже важливою, ідеєю, життєвою метою, а являють собою структурну ієрархію «великих» і «малих» смислів. Акцентовано увагу на тому, що педагогічна професія передбачає безпосередній вплив конкретного педагога на особистість конкретного учня.

Ключові слова: смысловиттєві орієнтації; сенс життя; Нелля Ничкало; особистісні й професійні ціннісно-смыслові орієнтації; педагог; педагогічна діяльність.

Процеси набуття особистістю сенсу буття, вплив цього фактора на життя людини є актуальним предметом вивчення багатьох наук. Сенс людського життя передбачає зв'язок індивідуального сенсу з універсальним. Водночас сенс життя як феномен являє собою не просто певну ідею, життєву мету, яка стала для людини високо значимою цінністю, а є психічним

утворенням, що має свою специфіку виникнення й етапи становлення. Проблема сенсу життя пов'язується з проблемою особистості.

Передусім слід наголосити на неоднозначності й багатоаспектності тлумачень сенсу життя і смисложиттєвих орієнтацій у різних вікових періодах життя людини. Загалом система смислової сфери особистості являє собою центральне особистісне утворення й виражає змістове ставлення людини до соціальної дійсності, багато в чому визначає мотивацію поведінки людини, а також істотним чином впливає на всі сторони її діяльності.

У психологічній літературі сенс життя зазвичай характеризують як феномен, що забезпечує нормальне й продуктивне життя людини, втрата якого може мати трагічні наслідки. На думку К.А. Абульхановой-Славської [1, с. 72], «сенс життя – це цінність й одночасно переживання цієї цінності людиною в процесі її вироблення, привласнення чи здійснення». Отже, сенс життя завжди містить у собі три аспекти:

- цільовий – визначає стратегію і тактику життя;
- емоційний – відображає задоволеність людиною своїм життям, її емоційну насиченість;
- вольовий – є рушійною силою активності особистості, забезпечує її готовність до досягнення життєвих цілей.

У контексті нашого наукового пошуку значний інтерес становить доробок В.Е. Чудновського. Ним зокрема обґрунтовано доцільність виокремлення адекватності й оптимальності сенсу життя як основних його характеристик. Науковець запропонував такі ознаки адекватності сенсу життя [9]:

- «реалістичність» сенсу життя як відповідність сенсу життя, з одного боку, наявним, об'єктивним умовам, необхідним для його реалізації, з іншого – індивідуальним можливостям людини;
- «конструктивність» сенсу життя як характеристика, що відображає ступінь його позитивного (або негативного) впливу на процес становлення особистості та успішність діяльності людини.

За переконанням В.Е. Чудновського, в понятті «адекватність сенсу життя», що поєднує в собі його «реалістичність» і «конструктивність», головною є ознака відповідності сенсу життя зовнішнім і внутрішнім чинникам. Але людина нерідко діє не в рамках звичайної «відповідності» – вона максимально реалізує свої можливості, досягаючи високих результатів як у конкретній діяльності, так і в розкритті власної індивідуальності. У зв'язку з цим науковець обґрунтовує доцільність використання поняття «оптимальний сенс життя» і пропонує характеризувати його як гармонійну структуру смисложиттєвих орієнтацій, що істотним чином зумовлюють

високу успішність у різних галузях діяльності, максимальне розкриття здібностей та індивідуальності людини, її емоційний комфорт, що виявляється в переживанні повноти життя й задоволеності ним.

Смисложиттєвий вибір у кожного є індивідуальним, оскільки сенс життя має бути усвідомлено, визначено, окреслено самим індивідом. Смисложиттєва орієнтація являє собою основний стрижень переконань людини, її принципів, цілей, який є імпульсом, поштовхом всієї життєдіяльності, незалежно від світоглядних установок. Смисложиттєвий вибір – це стратегічна лінія, що проходить крізь все життя людини, що підкорює її вчинки і поведінку, а відхилення від неї або її втрата можуть призвести до внутрішніх конфліктів індивіда, моральної, а то й фізичної загибелі [7]. Смисложиттєві орієнтації не вичерпуються однією, навіть дуже важливою, ідеєю, життєвою метою, а являють собою структурну ієрархію «великих» і «малих» смислів. Д.Ю. Чернов [8] запропонував розглядати смисложиттєві орієнтації як багаторівневу психічну систему з шістьма підсистемами: осмисленість життя, емоційна насиченість життя або процес, визначеність майбутнього або мети життя, задоволеність самореалізацією або результат, віра в керованість життя або локус контролю – Життя, здатність керувати подіями власного життя або локус контролю – Я.

Вважаємо за доцільне зазначити, що смисложиттєві орієнтації є суб'єктивними складовими сенсу життя. І «сенс життя», і «смисложиттєві орієнтації» – феномени, актуальні як для суспільства в цілому, так і сучасного освітнього процесу зокрема. Поняття «смисложиттєві орієнтації» конкретизує ту діяльність, яка здатна коригувати спрямованість особистості, сприяти у мобілізації життєвих ресурсів. Смисложиттєві орієнтації особистості, її життєві перспективи, плани є проекцією духовного життя суспільства, формуються під впливом суспільних впливів, обумовлені системою виховання і навчання, певною структурою суспільних відносин. Можна стверджувати, що смисложиттєві орієнтації являють собою динамічну проекцію смисложиттєвих концепцій особистості на конкретні умови її повсякденного життя. Смисложиттєві цінності людини зумовлені сенсом життя.

Відповідно до теорії діяльності О.М. Леонтьєва, смисложиттєві орієнтації (як мета) формуються на базі вищих мотивів і, в свою чергу, породжують певний спосіб дій і операцій, спрямованих на досягнення цілей.

Важливого значення набуває те, що професія педагога передбачає високий рівень розвитку духовно моральних цінностей, високий рівень самовіддачі й відданість своїй справі. Водночас для успішного творчого саморозвитку необхідна система базових особистісно значимих і

професійних ціннісно-сміслових орієнтацій. Нам імпонують виокремлені Л. Михальцовою [3] особистісні й професійні ціннісно-сміслові орієнтації:

- *гуманно-моральні цінності* (внутрішня гармонія, альтруїзм, толерантність, емоційно позитивне ставлення до себе, людей, світу);
- *цінності співробітництва* (прагнення до особистісного й професійного саморозвитку, здатність до створення наукового проекту, здатність до навчання новим стратегіям поведінки, прагнення до максимальної реалізації в навчальній і позаурочній діяльності, імпровізація, інтуїція і відкритість до спілкування);
- *цінності творчості* (стратегія творчого саморозвитку, здатність до генерування нових ідей, цінність творчого саморозвитку внутрішня мотивація на творчий саморозвиток, креативність, цілеспрямованість, автономність мислення, поведінки і діяльності, високий інтелектуальний рівень, наявність досвіду вирішення творчих і дослідницьких завдань);
- *соціальні цінності* (здоров'я, свобода як можливість вибору, прагнення до саморозвитку й самовизначення, вміння долати труднощі, лідерство); при реалізації певних методологічних підходів вони сприяють формуванню компетенцій (професійної, комунікативної, ціннісно-сміислової, емоційної, інформаційної, творчої, соціокультурної, міжкультурної, глобалізаційної та ін.),

Аналіз літературних джерел на електронних і паперових носіях, власний педагогічний досвід показали, що ціннісно-сміслові ставлення до професії може виникати як на початку професійного життя, так і на більш пізньому етапі, коли пережиті в процесі професійної діяльності труднощі, стресові ситуації і невдачі спонукають переосмислити своє ставлення до професії, виробити новий погляд на неї. При цьому педагогічна професія, яка поставала як сукупність обов'язків, труднощів, нервових напружень, конфліктів і прикросів, перетворюється на джерело радості, самоповаги, становлення сенсу життя. Таким чином, професійна діяльність, творчість допомагає людині здійснити, «виконати» себе, просуватися до вершин реалізації своїх потенційних можливостей [10].

Акцентуємо увагу на тому, що професійна діяльність учителя може посідати різні місця у структурі його смисложиттєвих орієнтацій: вона може бути провідним компонентом структурної ієрархії, а в інших випадках – периферичною складовою структурної ієрархії сенсу життя й не бути його головним сенсом. Науковцями [6] були отримані дані про те, що при високому рівні значимості педагогічної професії створюються сприятливі умови для розкриття індивідуальності вчителя-професіонала. В умовах малої значимості професійного сенсу ускладнюється нейтралізація недоліків,

пов'язаних із особливостями особистості вчителя, що призводить до однобічного прояву його індивідуальності, закріплення наявних недоліків, розвитку «емоційного вигорання».

За нашим переконанням, смисложиттєві орієнтації особистості передбачають наявність у неї життєвих цілей, відчуття можливості обирати власну долю і керувати нею, міру задоволення сутністю власної життєдіяльності та самореалізацією. У педагогічній професії прагнення до пошуку і реалізація сенсу життя має слугувати мотивом діяльності й бути основним рушієм поведінки і розвитку особистості. Важливо, що у цьому контексті мотив діяльності сучасного педагога може розглядатися як особливе ставлення до життя і здоров'я вихованців, як духовно-моральне «відтворення» соціального потенціалу особистості, надзвичайно необхідне в умовах сьогодення.

У концепції професійного розвитку вчителя, запропонованій Л.М. Митіною, ефективність педагогічної праці забезпечується високим рівнем розвитку трьох інтегральних характеристик особистості вчителя: спрямованості, компетентності й гнучкості. Педагогічна спрямованість вписується в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, перетворюється на більш високі форми і виражається у створенні сенсу і цілей власної діяльності, а також засобів, необхідних для досягнення цих цілей. У смисложиттєвих орієнтаціях акумулюється весь життєвий досвід особистості педагога, що детермінує його творчу самореалізацію у професії. За Л.М. Митіною, розвиток – сенс життя – творчість – здоров'я педагога – це ті психологічні реальності, які супроводжують професійний розвиток вчителя й взаємозумовлюють один одного. При цьому професійний розвиток невіддільний від особистісного.

Педагогічна професія передбачає безпосередній вплив конкретного педагога на особистість конкретного учня. Від системи смисложиттєвих орієнтацій учителя залежить загальна атмосфера освітнього процесу, система відносин «учитель – учень», «учитель – учитель», «учитель – батьки», якість навчально-виховної роботи, духовний потенціал підростаючого покоління та ін. [5]. Отже, педагог безпосередньо причетний до щасливої або нещасливої долі своїх вихованців. Життя особистості як щастя уможлиблюється завдяки відчуттю самоутвердження, волі й наполегливості в досягненні шляхетної мети.

Справжній педагог – це покликання. Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що не кожній людині щастить зустріти на своєму життєвому шляху Вчителя, наділеного яскраво вираженими особистісним і професійними ціннісно-смысловими орієнтаціями. Безперечно, мені

поталанило. Моїм Учителем, Наставником, Порадником уже багато років є академік Нелля Григорівна Ничкало, яскравий представник наукової школи професора Е.Г. Костяшкіна. В її особистості органічно поєдналися риси всіх чотирьох, виокремлених Едуардом Георгійовичем, типів педагогів: інтелектуального, емоційного, вольового, організаторського. Ці риси чітко простежуються не лише у ставленні до людей (від обслуговуючого персоналу до високопосадовців), до науково-педагогічної діяльності в цілому, а й в особливостях характеру, рівні професійно-педагогічної етики та ін. Щастя Неллі Григорівни – щиро радіти успіхам своїх учнів, сприяти їхньому особистісному й професійному зростанню, дарувати радість наукового й звичайного «життєвого» спілкування, вчити бачити і красу, й потворність людського вчинку, цінувати добро.

Нелля Григорівна – втілювач найсміливіших ідей, проектів і водночас справжня мрійниця. За нагоди вона завжди цитує Нестора польської педагогіки Т.В. Новацького. На думку Т.В. Новацького, мрії визначають активне функціонування особистості в діяльній сфері. Їх можна розглядати як вияв енергетики людини, адже вони породжують систему мотивації. Це дозволяє розглядати мрії серед категорій дій «всупереч поширеному переконанню, що це явище пасивне» [11, с. 45], а також трактувати їх «як сферу енергетичних перетворень, в якій потенційні прагнення переростають у реальні дії». Учений слушно зазначав, що «мета стає реальністю завдяки визначенню способу її досягнення. Цей спосіб народжується у мріях і спробах знайти шляхи й засоби для реалізації власних мрій» [11, с. 45-46].

Працелюбство, відданість справі, відкритість, щирість, вимогливість, оптимізм, позитивність мислення – складові неповторного таланту академіка Неллі Ничкало [2; 4]. Наведемо лише фрагментарні характеристики однодумців про цю непересічну особистість [2, с. 17, 36, 51-54, 102-103, 170-171]:

- вірець втілення цілеспрямованості, наполегливості, організаторського таланту, патріотичність, духовна глибина і витонченість, багатогранність особистості, пластична елегантність, природна галантність, представниця елітної інтелігенції України (Ю.Ф. Зіньковський);
- науковець європейського масштабу, патріот, берегиня, господиня, газдиня, вірець інтелігентності, шляхетності, життєрадісності та ін. (О.В. Матвієнко);
- високий рівень розвитку професійної культури, інтелігентність, гуманізм, демократичність, компетентність, самовідданість, лідер вітчизняної психології і педагогіки праці та ін. (В.В. Рибалка);

- взірць організаторського таланту, вчительської мудрості, інтелігентності та ін. (П.Т. Тронько);
- унікальний педагогічний оптиміст, неповторність, одержимість, талановитість людського спілкування, закоханість у людей, людськість, громадянськість та ін. (Г.Г. Філіпчук);
- фантастична працьовитість, невгамовність, інноваційність діяльності, відданість справі, витонченість наукового мислення, «залізність» і водночас елегантність логіки та ін. (М.І. Чембержі).

Як влучно зазначав Альберт Ейнштейн, життя окремої людини має сенс лише у тому ступені, наскільки воно допомагає зробити життя інших людей більш красивим і шляхетним. До цього доцільно додати фрагмент роздумів О.В. Матвієнко: «... після кожної зустрічі з Неллею Григорівною відчуваю, що біля неї я кращаю, бо ця Людина – живий наочний приємний життєвий посібник» [2, с. 103]. Невтомна праця Неллі Григорівни безперечно сприяє особистісному й професійному зростанню тих, хто крокує в ногу з часом.

Насамкінець зазначимо, що пошуки сенсу життя й творча діяльність – взаємопов'язані процеси, що відбуваються у цілісній системі особистості. Особистість як системне утворення передбачає смислову узгодженість у здійсненні різних видів діяльності. Смесложиттєві орієнтації відображають те, наскільки в житті людини присутня значима мета, в якій мірі вона вважає процес свого життя насиченим і цікавим, і в якій мірі вона задоволена досягнутими результатами. Смесложиттєві орієнтації педагога як цілісна система свідомих і вибіркового зв'язків відображають спрямованість особистості, наявність життєвих цілей, осмисленість виборів і оцінок, задоволеність життям (самореалізацією) і здатність брати за нього відповідальність, впливаючи на його хід. Смесложиттєві орієнтації мають бути «продуктивними», тобто адекватними і сприяти позитивному розвитку особистості. Від системи смесложиттєвих орієнтацій педагога залежить система відносин суб'єктів педагогічної взаємодії, соціальний, інтелектуальний або внутрішній, духовний успіх як власне педагога, так і його вихованців.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Відданість – ознака таланту : науково-популярне видання до ювілею академіка Н.Г. Ничкало; за заг. ред. І.А. Зязюна. – К. : Богданова А.М., 2009. – 228 с.

3. Михальцова Л.Ф. Формирование ценностно-смысловых ориентаций будущих педагогов на творческое саморазвитие в условиях непрерывного образования : автореферат дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Любовь Филипповна Михальцова. – Казань, 2012. – 40 с.

4. Ничкало Н.Г. Моє педагогічне щастя [інтерв'ю] (розмову вів С. Цушко) / Н.Г.Ничкало // Світло. – 1999. – № 4. – С. 55-57.

5. Пирумова К.В. Смыслоразностные ориентации как фактор профессионального развития педагога: дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Каринэ Валерьевна Пирумова. – М., 2005. – 155 с.

6. Современные проблемы смысла жизни и акме: материалы V-VII симпозиумов ПИ РАО / Под ред. А.А. Бодалева и др. – М.; Самара: НТЦ, 2002. – 373 с.

7. Хвоина Т.В. Особенности смысложизненных ориентаций у юношей и девушек, обучающихся в разных образовательных средах // Молодежь и наука: сборник материалов VI Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2011 [Электронный ресурс]. – URL: 17.05.2014 <<http://elib.sfu-kras.ru/handle/2311/3638>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

8. Чернов Д.Ю. Смыслоразностные ориентации и профессиональное становление педагогов // Ученые записки СПбГИПСР. – 2010. – Вып. 1, Т. 13. – С. 22-27.

9. Чудновский В.Э. Проблема оптимального смысла жизни [Электронный ресурс]. – URL: 22.04.2014 <<http://akme31.narod.ru/1.html>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

10. Чудновский В.Э. Роль смысложизненных ориентаций и акме в профессиональной деятельности (опыт теоретико-экспериментального исследования / В.Э. Чудновский, А.А. Бодалев, Г.А. Вайзер, Е.Е. Вахромов, Н.Л. Карпова, А.В. Суворов // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25, № 1. – С. 25-30.

11. Nowacki Tadeusz W. Świat marzeń / Tadeusz W. Nowacki. – Ludlin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. – 108 s.